

*Zoran Jašić**

**GORAZD NIKIĆ:
TRANZICIJA U HRVATSKOJ:
Deset godina stabilnosti tečaja i cijena**

BINOZA PRESS i Ekonomski institut, Zagreb, 2003., 160 str.

Radovi obuhvaćeni u ovoj knjizi rezultat su sustavnog teoretskoga i praktičnoga rada autora u posljednjih deset godina u istraživanjima provođenja politike stabilizacije i primjene odgovarajuće makroekonomske politike s naglaskom na politici tečaja, u specifičnim uvjetima tranzicije u Hrvatskoj.

U uvodnom dijelu rada autor ističe ograničenja u procesu tranzicije postsocijalističkih zemalja kod kojih je tranzicijska kriza prije svega rezultat gubitka tržišta i započinjanja transformacije privrede (zaoštavanje financijske discipline – t.j. napuštanje “mekog proračunskog ograničenja”)

Proces tranzicije za Hrvatsku teži je u odnosu na druge zemlje u tranziciji, jer se Hrvatska suočila s fenomenom koji je u javnim financijama poznat kao “efekt pomaka javnih rashoda”, a slijedi pošto je pojedina zemlja bila izložena ratnim razaranja.

U Hrvatskoj se taj “efekt pomaka” očitovao u ova tri elementa (str. 15):

- materijalne štete i ljudski gubici izazvani srpskom agresijom a kao posljedica toga
- rast političkih rizika u poslovanju s Hrvatskom i
- pritisci na rast javnih rashoda radi potrebe obrane i zbrinjavanja velikog broja prognanika iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Može se reći da još i danas ovi “efekti pomaka” otežavaju konsolidaciju javnog sektora u Hrvatskoj.

* Z. Jašić, dr. sc., redoviti profesor na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Specifična su ograničenja u procesu transformacije u Hrvatskoj bila za Vladu RH izazov da pristupi izradi cjelovitog stabilizacijskog programa godine 1992., koji je Program bio usvojen u Saboru u prosincu 1992.

Program stabilizacije morao je prije svega pridonijeti stabilnosti cijena i oživljavanju gospodarske aktivnosti, to je značilo pokretanje niza međusobno uvjetovanih procesa, ponajprije:

- društveno vlasništvo zamijeniti privatnim vlasništvom i motivirati poduzeća da im osnovni cilj bude ostvarivanje profita,
- ukinuti paternalizaciju neefikasnih proizvođača,
- liberalizirati vanjskotrgovinske odnose i poticati konkurentnost našega gospodarstva na svjetskome tržištu,
- razviti institucije tržišne privrede, osobito u sferi financijskih intermedijaza,
- domaće zakonodavstvo prilagoditi pravnim normama u tržišnim privredama,
- smanjiti proračunski deficit i voditi odgovornu makroekonomsku politiku te razviti instrumente i institucije socijalne politike.

Antiinflacijski program koji je donesen u listopadu 1993. zamišljen je kao cjelovit "skup mjera ne samo za uklanjanje inflacije, već i njezinih generatora" (str. 53).

Program je morao biti ostvaren u tri faze:

a) kratkoročan Antiinflacijski program heterodoksnog obilježja, koji brzo mora oboriti inflaciju i tako pružiti osnovicu radikalnijem reformiranju gospodarstvu. Već prije ostvarenoj restriktivnosti monetarne politike i politike dohotka valjalo je dodati puno uravnoteženje proračuna, a psihološki je dio inflacije, inflatorna očekivanja, morao biti eliminiran šokom koji proizlazi iz proglašenja konvertibilnosti domaće valute;

b) druga faza programa, koja je morala trajati do polovine 1994., a u kojoj se moralo ostvariti: pokretanje procesa ubrzane privatizacije, uravnoteženje proračuna i započinjanje procesa sanacije banaka i

c) treća faza, u kojoj je bilo potrebno uspostaviti vanjsku konvertibilnost valute i osigurati opću, unutarnju i vanjsku ravnotežu kao pretpostavke dugoročno održivoga rasta.

Donošenje Antiinflacijskoga programa u listopadu 1993. značilo je ključni zaokret u vođenju makroekonomske politike. Da bi se stalo na kraj hiperinflaciji "zahtijevali su radikalniju mjeru - šok - koji bi prekinuo taj psihološki generator ubrzanja rasta cijena" (str. 56.). Udarna mjera za postizanje toga cilja bilo je vezivanje tečaja za DM.

S objavom Antiinflacijskoga programa utvrđen je gornji intervencijski tečaj 4,444 HRD za 1 DM, što je značilo jednokratnu devalvaciju od oko 20%. Istovremeno je proglašena interna konvertibilnost domaće valute. Devalvacija je utjecala na rast troškova koji su u mjesecu proglašenja programa zabilježili rekordan rast cijena; cijene proizvođača povećane su za 29 % , a cijene na malo 38,7 %. "Taj rast cijena bio je mnogo veći od promjene tečaja i sam po sebi utjecao je na porast precijenjenosti domaće valute" (str. 56.).

Daljoj precijenjenosti domaće valute pridonijele su "banke koje su u cilju povećanja svoje likvidnosti počele prodavati devize iz svog portfolia po nižem tečaju, što je u konkurentskom nadmetanju vodilo obaranju tečaja, odnosno aprecijaciji domaće valute" (str. 56).

Mogućnost slobodne zamjene domaće valute za čvrste konvertibilne valute, što je bilo omogućeno zahvaljujući razini deviznih rezervi; "djelovalo je poput psihološkog šoka na inflatorna očekivanja i prekinulo inflacijsku spiralu" (str. 56). Rast cijena od studenoga 1993. usporen je i ta je tendencija minimalne inflacije nastavljena. Zato se može reći da je u tome Antiinflacijski program postigao uspjeh.

No, kada se radi o tečaju koji je prema zamisli u Antiinflacijskom programu morao biti prilagođen novoj višoj razini cijena, on je spušten "na pretprogramsku razinu, a cijene su se zadržale na razini koju su dosegle nakon proglašenja programa."

Taj je jaz u pojačanoj precijenjenosti domaće valute (približno za onoliko koliko su porasle cijene nakon proglašenja Programa) predstavljao šok kojem se izvoznici nisu uspjeli prilagoditi (str. 56.).

Epizoda zaustavljanja inflacije i precijenjenosti tečaja na početku provođenja Antiinflacijskog programa u Hrvatskoj povlači se kao jedna od ključnih kontroverzi u vođenju ekonomske politike u uvjetima tranzicije.

Rasprave o precijenjenosti tečaja tema su stalnog sučeljivanja Vlade i poduzetnika, ali i znanstvenih rasprava među ekonomistima.

Nositelji ekonomske politike, tj. Vlada, navode kao razlog činjenicu da nema analitičkih dokaza da je domaća valuta precijenjena, pritom im pomaže činjenica da metodološki to nije lako dokazati i kvantificirati, jer se javlja problem izbora baznog razdoblja, deflatora i sl.

Sa druge strane, autor ove studije s pravom ističe da postoji "cijeli niz pokazatelja koji upućuju na precijenjenosti; rast troškova koji uz stabilan tečaj utječu na smanjenje profitabilnosti izvoza, stagnacija izvoza i rast uvoza s posljedičnim deficitima u platnoj bilanci, rast vanjskog duga, nezaposlenosti" (str. 151.).

Dalje precijenjenost domaće valute, po mišljenju autora, u uvjetima visokog stupnja liberalizacije vanjske trgovine, stvara probleme konkurentnosti privrednika, ne samo u izvozu, već utječe i na istiskivanje proizvođača s domaćega tržišta.

Da su nositelji ekonomske politike svjesni toga problema nazire se iz njihovih prijedloga za uvođenje dodatnih poreza na uvoz, izvoznih stimulacija, kontrola kvalitete uvoznih proizvoda i sl.

Od poduzeća se očekivalo da u procesu restrukturiranja smanje troškove, nadajući se da će tada i izvoznici uz postojeći tečaj postati konkurentnima. Iako je ta pretpostavka po mišljenju autora, teoretski ispravna, poduzeća u praksi navode brojne argumente zbog kojih nije uspio proces restrukturiranja hrvatskoga gospodarstva. To se prije svega odnosi na kvalitetu faktora rasta konkurentnosti, kao što su učinkovitost malih i srednjih poduzeća, učinkovitost investicija, smanjenje troškova poslovanja i podizanje profitabilnosti.

U tom je kontekstu bitno navesti i specifičnost proizvodnosti rada u procesu tranzicije u Hrvatskoj. Po mišljenju autora ona ima mehanički karakter - javlja se kao posljedica smanjenja broja radnika kao tehnološkog viška, a ne kao posljedica sustavne politike tehnoloških investicija i poticajnih mjera strukturne politike (fiskalna, monetarna vanjskotrgovinska) radi povećanja konkurentnosti i izvoza.

Zato proizvodnost produktivnost koja je rezultat smanjenja broja zaposlenih ne bi mogla služiti kao podloga za povećanje plaća.

Jedan od osnovnih argumenata poduzeća kojim odgovaraju to što nisu mogli uspješno provesti restrukturiranje odnosi se na otežane uvjete privređivanja koji su izazvani stalnim rastom porezne presije. Hrvatska je sa stopom PDV od 22 % među vodećim zemljama u Europi. Izvorni porezi i prirezi na plaće, jednako kao i doprinosi za mirovinsko i zdravstveno osiguranje, generirali su stalni rast cijene rada.

Opterećenje BDP porezima i doprinosima veće od 50 %, djeluje negativno na konkurentnost poduzeća i destimulira priljev stranih investicija. Kao specifično ograničenje koje se u procesu tranzicije u Hrvatskoj negativno odražava na ponašanje poduzeća jest neučinkovitost sudskoga sustava.

U rješavanju problema međusobnih dugovanja i potraživanja, autor kao jedno od ograničenja vođenju aktivnije politike tečaja ističe visok stupanj dolarizacije (eurizacije) hrvatskoga gospodarstva (devizna štednja, krediti s deviznom klauzulom, inozemni dug).

Svaka promjena tečaja uvijek iznova pokreće pitanja tko time gubi a tko dobiva? Dolazi do redistribucijskih učinaka "u korist izvoznika, a na štetu uvoznika, u korist štediša a na štetu dužnika" (str. 153.).

Na osnovi svega navedenoga o Antiinflacijskom programu, koji je lansiran na svršetku 1993. i koji je rezultirao uspješnom stabilizacijom cijena, može se reći da se radi o modelu rasta zasnovanome na domaćoj potrošnji. U žarištu takvoga razvojnoga modela stoji precijenjenost domaće valute "što osigurava jeftin uvoz

i daje privid povoljnom zaduživanju u inozemstvu, što potiče rast domaće potražnje." (str.159.).

Ostvarivanje cilja stabilnosti cijena u takvom modelu plaćeno je visokim deficitom platne bilance, visokim stupnjem zaduženosti u inozemstvu, a i dalje postoji visoka nezaposlenost.

Isticanjem pristupa Hrvatske u EU, zacijelo bi se sadašnji model rasta, koji je vezan uz domaću potrošnju, morao preorijentirati na model rasta koji se zasniva na ekspanziji izvoza.

To je jedan od značajnih izazova za nositelje ekonomske politike. Morat će se lomiti otpori pojedinih lobija (vezani uz uvoznike, jednako kao i lobi koji zastupa interese dužnika).

Prije svega će se morati povesti računa o stajalištu J. WILLIAMSONA, čiji je stav autor ove knjige često citirao, a glasi "Vlade koje isključivo težinu daju samo jednom cilju - rastu, stabilnosti cijena, platnoj bilanci, a zanemarujući ostale, samo gomilaju probleme za budućnost".

Zacijelo se na sadašnjem stupnju tranzicije hrvatskoga gospodarstva mnogo više pozornosti mora posvetiti konzistentnosti u izboru ciljeva i instrumenata ekonomske politike, da bi se ostvarili i drugi ciljevi, osim stabilnosti cijena.

Knjiga "TRANZICIJA U HRVATSKOJ" daje cjelovit pregled makroekonomske politike radi ostvarivanja Antiinflacijskog programa koji je donesen na svršetku 1993.

U središtu su istraživanja autora problem precijenjenosti tečaja domaće valute i posljedice takve tečajne politike za ostvarivanje ostalih ciljeva ekonomske politike.

Kroz autorova se istraživanja stalno provlači teoretsko pitanje kompatibilnosti pojedinih ciljeva i instrumenata ekonomske politike u uvjetima tranzicije.

Pojedini zaključci uvijek su argumentirani empirijskim istraživanjima.

Ova je knjiga velik znanstveni doprinos našoj literaturi o fenomenu tranzicije i bit će nezaobilazna literatura za sve one koji se bave istraživanjima tranzicije hrvatskoga gospodarstva.

Knjiga također može biti korisna i nositeljima ekonomske politike, da bi na osnovi uvida do kojih je autor došao u istraživanju mogli donositi kvalitetnije odluke.